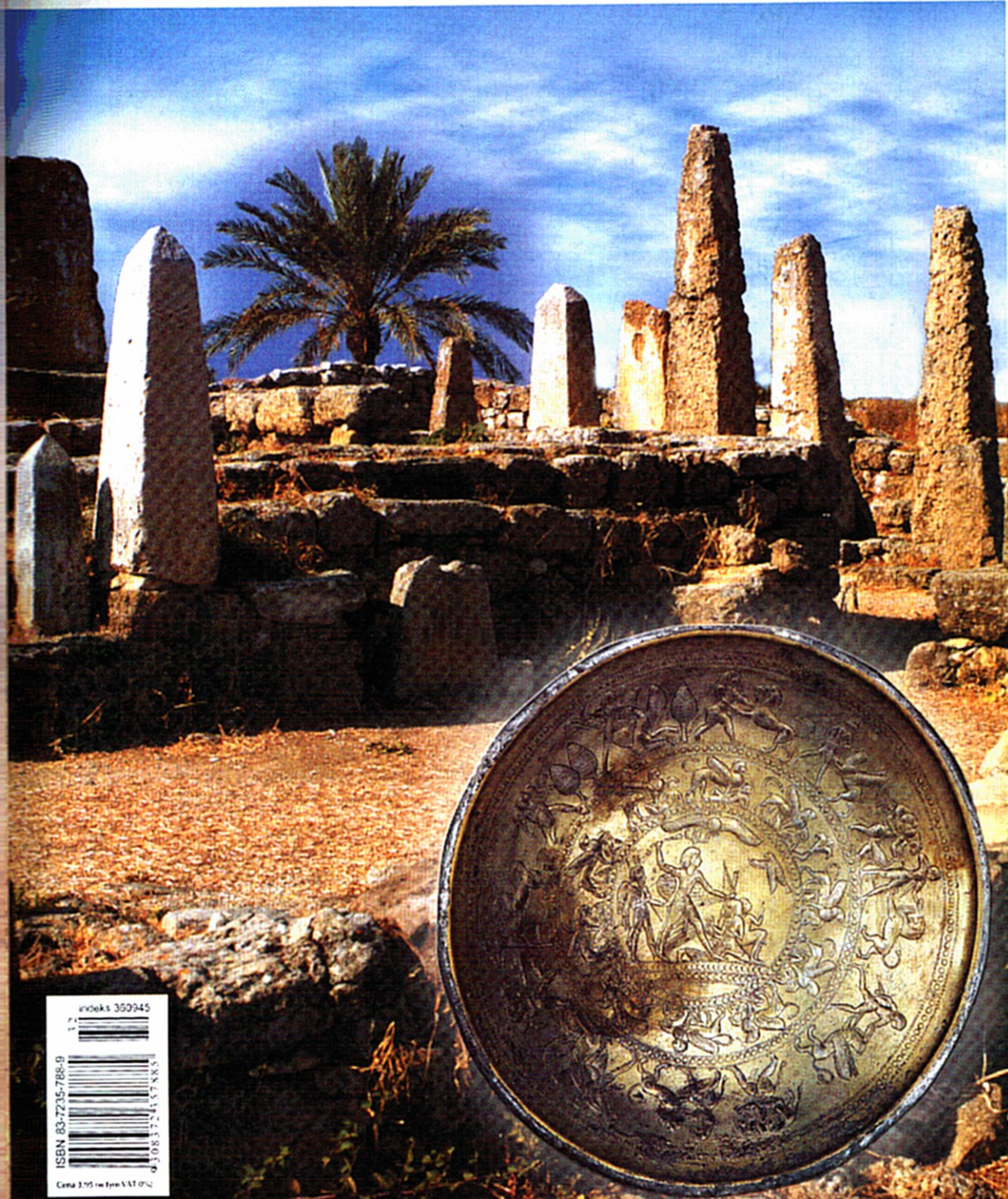

Cena 3,95 zł

STAROŻYTNE CYWILIZACJE 32 FENICJANIE *Podróż przez tysiąclecia*

WSCHODNIE KORZENIE

**EKSPANSJA
ASYRYJSKA**

WIELKA KOLONIZACJA

KUMIDI

PIŚMIENNICTWO

SZTUKA

**WIERZENIA I ŻYCIE
RELIGIJNE**

ZEGLUGA I HANDEL

**AMERCOM
COLLECTION**

Starożytne cywilizacje stanowiły kolebkę, w której zaczęła się kształtować nasza dzisiejsza tożsamość kulturowa. Bez ich poznania nie jesteśmy w stanie odnaleźć swoich korzeni historycznych i w pełni zrozumieć własnej tradycji. Co dwa tygodnie kolejne numery „Starożytnych Cywilizacji” przybliżą Czytelnikom historię życia codziennego, kulturę i sztukę krain i ludów szeroko rozumianej Starożytności.

HISTORIA

WSCHODNIE KORZENIE 3-5

EKSPANSJA ASYRYJSKA 6-7

WIELKA KOLONIZACJA 8-9

KUMIDI 10-13

NAUKA I KULTURA

PIŚMIENICTWO 14-15

SZTUKA 16-17

WIERZENIA I ŻYCIE RELIGIJNE 18-19

LUDZIE I ICH ŻYCIE

ŻEGLUGA I HANDEL 20

CHRONOLOGIA 21

W następnym zeszycie:

Izrael II

Seria „Starożytne Cywilizacje” obejmie m.in. niżej wymienione tematy - niektórym z nich poświęcimy więcej niż jeden zeszyt:

Armenia
Baltowie
Birna
Chiny
Cypr
Czarna Afryka
Dakowie
Egipt
Etruskowie
Grecja
Hetyci
Hunowie
Iberowie
Indie
Indonezja
Izrael
Japonia
Kambodża
Kartagina
Koptowie
Korea
Libijczycy
Meroe
Mitanni
Nubia
Olmekowie
Persowie
Roma christiana
Rzym
Scytowie
Tajlandia
Trakowie
Turcy
Twórcy megalitów
Tybet
Wietnam

W serii ukazały się już następujące numery:

1. Egipt I; 2. Rzym I; 3. Arabia I; 4. Egipt II; 5. Majowie; 6. Grecja I; 7. Rzym II; 8. Asyria; 9. Aztekowie; 10. Początki chrześcijaństwa; 11. Sumerowie; 12. Grecja II; 13. Arabia II; 14. Izrael I; 15. Egipt III; 16. Elam; 17. Grecja III; 18. Babilonia; 19. Inkowie; 20. Grecja IV; 21. Celtowie; 22. Dolina Indusu; 23. Rzym III; 24. Słowianie; 25. Grecja V; 26. Germanowie; 27. Indie I; 28. Rzym IV; 29. Syria; 30. Grecja VI; 31. Etiopia; 32. Fenicjanie.

Warunki prenumeraty:

Koszt prenumeraty 26 numerów wynosi 70 zł, natomiast 52 numerów - 140 zł. W jednej przesyłce będą wysyłane łącznie 2 numery „Starożytnych Cywilizacji”.

Prenumeratę można zacząć od dowolnego numeru (również od pierwszego).

Prosimy o czytelne zaznaczenie na przelewie tytułu pisma i numeru rozpoczynającego prenumeratę oraz danych prenumeratora.

Blankiet na wpłatę można wydrukować na stronach WWW w Internecie

pod adresem: <http://www.amercom.com.pl>

Numer konta: Bank Zachodni WBK SA

oddział I w Poznaniu 10901463-35187-128-00-0

W sprawie zakupu egzemplarzy archiwalnych prosimy kontaktować się z wydawcą, tel. (0-61) 85-15-147, e-mail: prenumerata@amercom.com.pl

Wszelkie opinie i uwagi o piśmie prosimy przysyłać na adres: opinie@amercom.com.pl

Na stronie tytułowej: *Złociona srebrna misa fenicka z Cypru, przedstawiająca zwycięskiego faraona: w tle Świątynia Obelisków w Gubli (Byblos czyli Dżubajl).*

Foto: FontShop, East News, Corel Stock Photo Library.

ISBN scii: 83-7235-712-9

Wydawca: **Polskie Media Amer.Com SA**
ul. Grochowe Łąki 6, 61-752 Poznań
tel. (0-61) 85-15-147, fax (0-61) 85-60-915
www.amercom.com.pl
prenumerata@amercom.com.pl

Redakcja i skład:
Media Plus sp. z o.o.
ul. Białostocka 24, 03-741 Warszawa
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36
Biuro reklamy:
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36

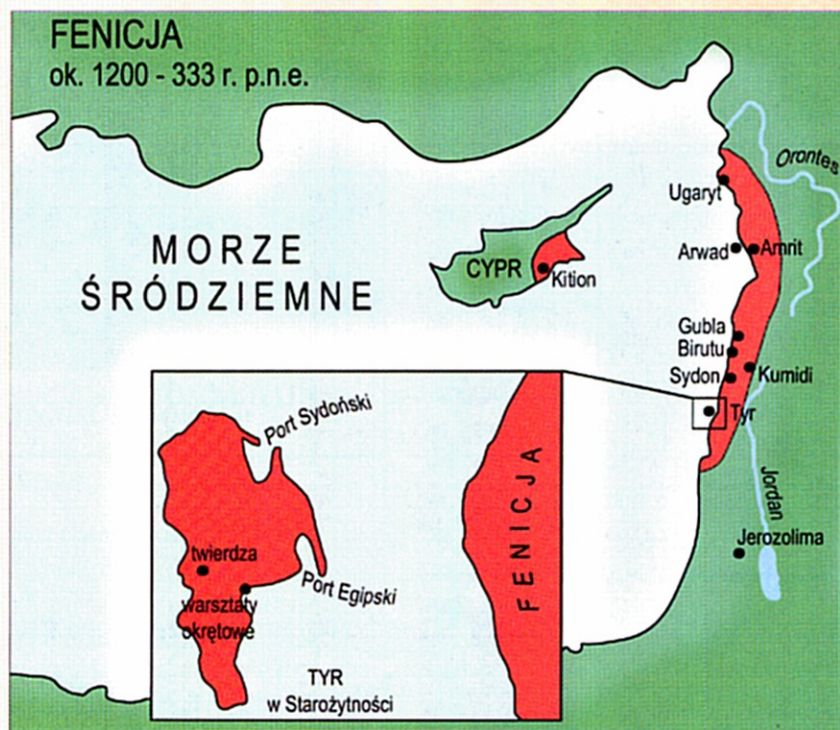
Redaktor naczelny: Bogusław R. Zagórski
Opracował: Andrzej Leligdowicz
Skład: Krzysztof Surafa
Redakcja: Bożena Hałuszczyńska, Krzysztof Jaśnic

WSCHODNIE KORZENIE

Na przełomie epok brązu i żelaza, około 1200 r. p.n.e., na Bliskim Wschodzie zaszły istotne zmiany. Spowodowały je wydarzenia związane z wędrówką Ludów Morza. Upadło państwo Hetytów, na arenie politycznej pojawili się Aramejczycy, Filistyni i Fenicjanie - opiewani przez Homera jako znakomici żeglarze i dzielni kolonizatorzy. Prowadząc ożywioną wymianę handlową z sąsiadami, stali się najsłynniejszymi i najzdolniejszymi kupcami Starożytności.

Warunki naturalne

Kraj Fenicjan zajmował wąski, żyzny pas nadmorski na obszarze dzisiejszego Libanu. Od wnętrza kraju oddzielały go wysokie góry, co powodowało, że naturalną drogą ekspansji jego mieszkańców stało się morze. Skaliste wybrzeże, bez zatok, uniemożliwiała istnienie naturalnych portów. Równoległe do niego przebiegają pasma gór Libanu i Antylibanu rozdzielone rowem tektonicznym Al-Bika. Odizolowanie terenów nadmorskich od zaplecza i ich wewnętrzne rozdrobnienie sprzyjało zakładaniu małych miast-państw. Szczególnie położenie geograficzne, korzystne warunki klimatyczne i dobre nawodnienie sprawiły, że Fenicja była w Starożytności jednym z najżyźniejszych krajów Bliskiego Wscho-

du. Nie istniała ona jednak nigdy w postaci jednolitego państwa, a jej dokładnych granic nie wytyczono do dzisiaj. Jedynie w czasach rzymskich sztucznie określono jej terytorium - w 194 r. n.e. cesarz Septymiusz Sewer wydzielił z prowincji Syrii północną część pasa nadbrzeżnego, nazwaną Syria Phoenice (Syrię Fenicjan), ze stolicą w Tyrze, i Coele-Syrię (Kojle-Syrię), odpowiadającą dolinie Al-Bika.

Pochodzenie i nazwa

Pochodzenie Fenicjan nie jest znane. Był to jeden z ludów o korzeniach semickich i wiele wskazuje, że ukształtował się

w wyniku lokalnej ewolucji historycznej w Syro-Palestynie, podczas której wchłonił wiele elementów obcych (huryckich, małoazjatyckich, egejskich). Jego nazwa utrwalona w historii wywodzi się z języka greckiego. U Homera pojawia się jako Foinike i wiąże ze słowem *phoenix*, oznaczającym purpurę - charakterystyczny dla tego regionu barwnik do tkanin. Brak świadomości jedności narodowej łączącej poszczególne ośrodki fenickie powodował, że ich ludność nigdy nie używała jednolitej nazwy na określenie siebie samej i swojego terytorium. W zależności od rodzinnego miasta, mieszkańcy byli Sydończykami, Tyryjczykami itd. Stary Testament nazywa ich Kananejczykami lub Sydończykami. Potomkowie kolonistów fenickich w Afryce nazywali siebie Kananejczykami nawet jeszcze w czasach chrześcijańskich, o czym donosił w V w. n.e. św. Augustyn.

Gliniana plakietka ze sceną kultową; V w. p.n.e.

Najstarsze dzieje

Brakuje źródeł starszej historii miast fenickich. Ich obraz, jaki wylania się z badań archeologicznych, nie różni się od sytuacji znanej w pozostałej części Syrii w okresie poprzedzającym epokę żelaza. Istniejące tam miasta-państwa określane są mianem cywilizacji syryjskiej, z której wyodrębniła się kultura fenicka. Odkrycia dokonane w Ugarycie pokazują, że krzyżowały się tam wpływy mezopotamskie, małoazjatyckie i egejskie, natomiast w Gubli bardzo wyraźnie zaznaczył się wpływ cywilizacji egipskiej.

Tradycyjnie w nauce przyjęło się, że o historii Fenicjan można mówić dopiero od początku epoki żelaza, czyli od około 1200 r. p.n.e. Kiedy po najeździe Dorów upadła cywilizacja minojska, przejęli oni rolę jej ośrodków, opanowując na długo handel we wschodniej części Morza Śródziemnego. Nowsze odkrycia, np. w Ebli (Tall Mardich), gdzie zachowała się m.in. korespondencja z III tysiąclecia p.n.e. prowadzona z Gubłą, wskazują, że ośrodek ten był już w tym czasie prawdziwą potęgą ekonomiczną. Jednakże pozostałości najwcześniejszych świadectw cywilizacji fenickiej czekają jeszcze na odkrycie pod współczesną zabudową libańskich miast.

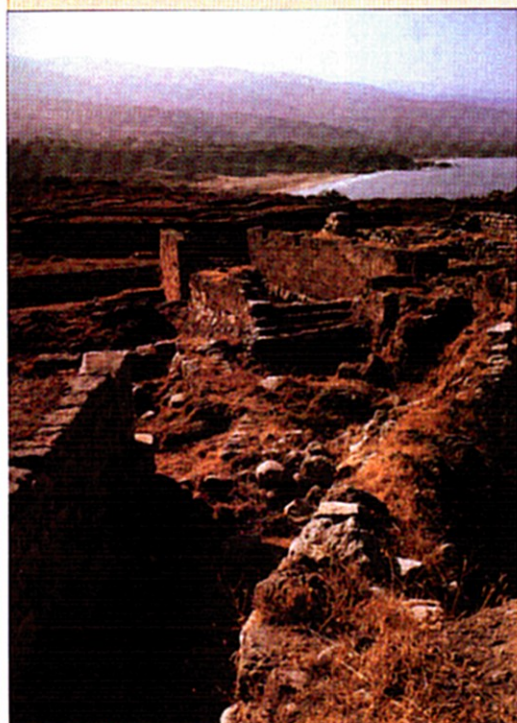
Las cedrowy w Dżabal Baruku.

Po najeździe Ludów Morza

Ustabilizowana sytuacja polityczna we wschodniej części Morza Śródziemnego w końcu drugiej połowy II tysiąclecia p.n.e. była efektem paktu o nieagresji z 1271 r. p.n.e. zawartego przez Ramzesa II z Hetytami. Początki historii Fenicji zbiegają się z wędrówką Ludów Morza około 1200 r. p.n.e., która położyła kres tej stabilizacji i radykalnie zmieniła sytuację etniczno-polityczną Anatolii i Syrii.

W świątyni Ramzesa III (ok. 1198-1166 r. p.n.e.) w Madinat Habu w Tebach Zachodnich, znajduje się relief przedstawiający zwycięstwo faraona, które powstrzymało falę najeźdźców. Zamieszczona tam inskrypcja jest jedną z najpełniejszych informacji, jakie dotarły do nas o Ludach Morza. Oddaje ona obraz dokonanych przez nich spustoszeń na południu Azji Mniejszej oraz w Syro-Pale-

stynie, gdzie zostały zniszczone m.in. miasta Ugaryt, Arwad, Sydon, Tyr oraz Karkemisz - główny ośrodek władzy syryjskiej części hetyckiego państwa. Załamanie się tego mocarstwa spowodowało rozdrobnienie polityczne Syrii, co ugotowało drogę do wybrzeży Morza Śródziemnego Asyryjczykom. Ich król Tiglatpilezar I (1112-1074 r. p.n.e.), wykorzystując osłabienie wpływów egipskich, wyprawił się do północnej Syrii - głównie po cenne drewno cedrowe - i przyjął przy tej okazji trybut od Arwadu, Gubli i Sydonu.

Ruiny Gubli.

Wieża pogrzebowa w Amricie; koniec VII w. p.n.e.

Widok Świątyni Obelisków w Gubli.

Filistyni, Izraelici a Fenicja

Z końcem II tysiąclecia p.n.e. obszar obecnej Palestyny zamieszkiwali Filistyni, jeden z Ludów Morza pochodzenia indoeuropejskiego. Zajęli oni nowe miasta na południowym wybrzeżu, m.in. Gazę, Ekron, Gat, Aszdod i Askalon. Stworzyli odrębną kulturę na podłożu miejscowej kanańskiej, którą wzbogacili elementami przyniesionymi ze swojej dawnej, nieznannej nam ojczyzny. Niewiele wiadomo o stosunkach Fenicjan z Filistynami. Zachowała się jedynie wzmianka o zniszczeniu Sydonu przez Askalończyków, co miało miejsce po 1200 r. p.n.e. Zacięte walki z Filistynami toczył król Izraela Saul z końcem XI w. p.n.e. Ostateczną klęskę zadał im dopiero Dawid, panujący w Izraelu od około 1000 r. p.n.e. Jego krwawe kampanie doprowadziły do podporządkowania prawie całej Syrii.

Ogólny widok starożytnych ruin w Tyrze.

Opowiadający o tych podbojach tekst biblijny (II Księga Samuela 8, 1-14) nie wymienia jednak Fenicjan wśród pokonanych narodów.

Od około 1000 p.n.e. wzrastała rola Tyru. Jego król, Hiram (ok. 970-936 r. p.n.e.), utrzymywał z Dawidem przyjazne stosunki, dzięki czemu Fenicjanie korzystali z portu w Jafie, wyładowując tam eksportowane przez Tyr drewno, a także mogli przeprować się szlakami lądowymi wiodącymi przez ziemie izraelskiego kró-

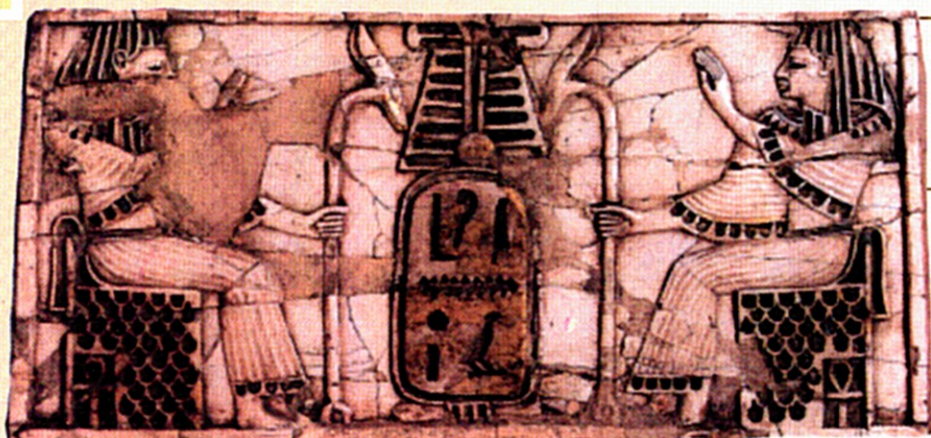
la. Z zachowanych źródeł i świadectw materialnych wynika, że we wczesnym okresie rozwoju cywilizacja Izraela ulegała dużym wpływom kultury fenickiej. O przyjaznych stosunkach za panowania Dawidowego syna Salomona świadczy dobrze znany z przekazu Starego Testamentu fakt, że Hiram przysłał mu drewno i fenickich fachowców do pomocy przy wznoszeniu świątyni w Jerozolimie. Przykłady stosowania ich techniki budowlanej odnaleziono podczas wykopalisk także na innych stanowiskach archeologicznych w Izraelu.

Jednym ze źródeł wczesnej historii Fenicjan są roczniki tyryjskie, przekazane we fragmentach przez żydowskiego historyka Józefa Flawiusza. Informują one m.in. o następcach Hiram. Jednym z nich był Ittobaal (887-856 r. p.n.e.), założyciel nowej dynastii. Za jego panowania odnowiono przyjazne stosunki z Izraelem. Stary Testament opisuje, jak władca wydał swoją córkę Jezabel za Achaba, syna izraelskiego króla Omriego. Działo się to w okresie szerzenia się w państwie żydowskim kultów obcych bóstw, zwłaszcza Baala. O fenickich wpływach religijnych w Izraelu mówi tekst biblijny (I Księga Królewska, 16, 29-34): *Achab, syn Omriego, również czynił to, co złe w oczach Pana, [...] gdyż wziąwszy sobie za żonę Izebel, córkę Etbaala, króla Sydonu, zaczął służyć Baalowi i oddawać mu pokłon. Ponadto wznosił ołtarz Baalowi w świątyni Baala, którą zbudował w Samarii.*

EKSPANSJA ASYRYJSKA

Odnowienie potęgi Asyrii i organizowane przez nią wyprawy ograniczyły autonomię fenickich miast. Upadek państw hebrajskich i aramejskich wystawił je na bezpośrednie zagrożenie ze strony potężnego i wojowniczego sąsiada.

Plakietka z kości słoniowej z postacią władcy siedzącego na tronie, pochodząca z Nimrudu.

Koniec „złotego okresu”

Czas między osłabieniem odwiecznych wpływów egipskich w Syro-Palestynie około 1100 r. p.n.e. a pierwszymi próbami Asyrii podporządkowania sobie tych terenów to „złoty okres” Fenicji. Istotną rolę odegrała ekspansja plemion aramejskich, która na długo sparaliżowała możliwości militarne Asyrii. Trwająca ponad dwa stulecia epoka niezależności stworzyła doskonale warunki rozwoju we wszystkich dziedzinach kultury fenickiej. Małe królestwa, jakimi były fenickie miasta położone między takimi potęgami, jak Egipt i Mezopotamia, nie mogły na dłuższy czas zachować samodzielności. Dwa wieki po Tiglatpilezarze w jego ślady poszedł Asurnasirpal II (883-859 r. p.n.e.), wyprowadzając się do Fenicji i nakładając haracz na jej miasta. Z roczników wyrytych na płytach świątyni Ninurty w Kalchu dowiadujemy się, jak to opisał: *Daninę królów z wybrzeża morza, a mianowicie z kraju Tyryjczyków, z kraju Sydończyków, z kraju Gibilitów (Gubli) [...] i z miasta Arwad, położonego wśród morza - srebro, złoto, ołów, brąz, wazy z brązu, szaty z barwnej wełny, tuniki lniane, małpy duże i małpy małe, drzewo hebanowe i drzewo bukszpanowe, zęby rekina, produkty morza - otrzymałem jako ich daninę i całowali moje stopy.*

Pod dominacją

Kampanie fenickie miały miejsce za panowania kolejnych władców asyryjskich. W tekstach z tego okresu brak wspólnej nazwy dla Fenicjan, co świadczy, że ich miasta nie tworzyły wspólnoty. Zmuszone były oddzielnie płacić stały lub okresowy trybut Asyryjczykom, których nacisk znacznie się zwiększył za panowania Tiglatpilezara III (745-727 r. p.n.e.), twórcy potęgi, zdecydowanie dążącego do aneksji nowych terytoriów. Przyłączył on dolinę rzeki Eleutheros (Nahr al-Kabir) oraz leżący na północ od niej pas wybrzeża do asyryjskiej prowincji. Tylko Arwad utrzymał tam względną niezależność, podobnie jak miasta leżące na południe od Eleutherosu, przede wszystkim Gubla i Tyr. Sargon II (721-705 r. p.n.e.) potrzebował floty Tyru, która transportowała drewno do jego nowej stolicy, Chursabadu, oraz walczyła z greckimi piratami.

Za panowania Asarhaddona (671-668 r. p.n.e.) terytorium fenickie zostało podzielone na trzy pro-

Plakietka z kości słoniowej z gryfami; Nimrud.

wincje asyryjskie i ten stan przetrwał do upadku imperium asyryjskiego w 612 r. p.n.e. Zarówno Asarhaddonowi, jak i jego następcy Asurbanipalowi (668-626 r. p.n.e.), którzy rozszerzyli terytorium swego państwa aż po granicę z Egiptem, zależało, aby w leżących na drodze do Egiptu miastach fenickich panował spokój. Dlatego z wyjątkową brutalnością dławili powstania Sydonu i Tyru.

Epoka babilońska i perska

Wielki władca babiloński Nabuchodonozor (605-562 r. p.n.e.) po zwycięstwie pod Karkemisem (605 r. p.n.e.) zaatakował miasta fenickie i obległ Tyr, który uległ ostatecznie po 13 latach. Brak bezpośrednich przekazów o tym, jak miasta

Miasto Tyr, które stawilo opór Aleksandrowi Wielkiemu Macedońskiemu, uległo greckiej taktyce oblężniczej.

fenickie pojawiały się do końca II w. p.n.e. W tym czasie Tyr i Sydon, rządzone przez własne dynastie, odzyskały na krótko niepodległość, wprowadzając swój system datowania, używany przez Tyr od 120, a przez Sydon od 111 r. p.n.e. Nadal były one ważnymi centrami handlu i rzemiosła. W tym okresie Sydon zasłynął jako znaczący ośrodek produkcji szkła. Przekaz znajdujący się u Strabona mówi, że w Tyrze i Arwadzie, miastach leżących na wyspach, wznoszono wielopiętrowe domy, gdyż miasta te nie mogły się rozrastać wszcz. Tyr i Sydon nawet po podboju rzymskim w 64 r. p.n.e. cieszyły się ograniczoną autonomią.

fenickie przyjęły zniszczenie imperium babilońskiego i zwycięstwo Persów. Biblia informuje, że Cyrus pozwolił Żydom, którzy powrócili z niewoli babilońskiej, nabyć od Tyryjczyków i Sydończyków drewno cedrowe na budowę nowej świątyni. Fenicjanie oddali do dyspozycji swoją flotę Kambyzesowi, kiedy ów wyprawiał się przeciw Egiptowi, odmawiając jednak, jak podaje Herodot, udziału w ekspedycji przeciwko Kartaginie. O znaczeniu Sydonu w tym czasie świadczy fakt, że król perski miał tam własną rezydencję.

Panowanie Persów w Fenicji kończy się zwycięstwem Aleksandra, któremu po bitwie pod Issos (333 r. p.n.e.) główne miasta Fenicji (Arwad, Gubla, Sydon) otworzyły bramy. Jedynie Tyr, kontynuujący tradycyjną politykę nastawioną na zachowanie własnej niezależności, zachęcony przez wysłanników Kartaginy, nie chciał go wpuścić. Aleksander nie zamierzał jednak zrezygnować z wyspy, na której leżało miasto, stanowiła ona bowiem ważną bazę wojskową. Rozpoczął więc oblężenie zakończone zdobyciem i zniszczeniem miasta. Zostało on odbudowane, ale już jako twierdza macedońska.

W kręgu kultury helleńskiej

Miasta fenickie, wykorzystywane przez kolejnych władców hellenistycznych jako narzędzie ich polityki, traciły stopniowo swoją tożsamość, przyjmując kulturę najeźdźców. Zanikał również język fenicki, ustępując grece. Inskrypcje

Panel z przedstawieniem lwa pożerającego Etiopczyka, znaleziony w Nimrudzie.

Uchwyt przyboru toaletowego. Figurka w stylu syro-fenickim, znaleziona w Asyrii, mogła stanowić część łupu wojennego.

WIELKA KOLONIZACJA

Autorzy klasyczni przypisywali Fenicjanom pierwszeństwo przed Grekami w kolonizacji obszaru śródziemnomorskiego. Przekazy biblijne mówią o tyryjskiej flocie handlowej podejmującej w epoce Salomona dalekomorskie wyprawy. Współczesne badania potwierdziły przekazy tradycji klasycznej, co pozwoliło ustalić początek ekspansji fenickiej na około 1100 r. p.n.e. Wspólną cechą kolonii jest fakt, że rozwinęły się w rejonach słabych politycznie, natomiast w silnie scentralizowanych państwach, jak np. Egipt, zakładano jedynie placówki handlowe.

Fragment tofetu w Motye (dziś: Mozia) na Sycylii.

Jej zasięg

Najbliższe metropolii ślady faktorii fenickich stwierdzono na wybrzeżu Anatolii i w południowej Palestynie. Bardzo wcześnie powstały ośrodki na Cyprze. Ze względu na położenie, obszarem zainteresowań handlowych Fenicjan stały się wyspy egejskie, o które rywalizowali z koloniami greckimi. Według tradycji przybyli oni na Rodos już w okresie wojny trojańskiej (ok. 1190 r. p.n.e.), a wkrótce dotarli do takich wysp archipelagu egejskiego, jak Tazos, Melos i Thera, oraz na Kretę, gdzie założyli miasto Itanos.

Zeglując małymi, płaskodennymi stateczkami, poruszali się zazwyczaj wzdłuż brzegów, szukając dogodnych miejsc dla zakładania portów. Ich szlak wiódł wzdłuż wybrzeży Egiptu i Libii. Herodot, który odwiedził Dolinę Nilu, wspomina o dzielnicy zwanej Polem Tyryjskim w Memfis. Na zachód od Egiptu najstarszą osadą handlową była Utyka (założona ok. 1100 r. p.n.e.) na terenie dzisiejszej Tunezji. Problematyka wczesnej działalności kolonizacyjnej Fenicjan, zwłaszcza w kontekście ich rywalizacji z Grekami, często była poruszana przez pisarzy antycznych. Historyk rzymski Wellejusz Paterkulus (ok. 20 r. p.n.e.?) podaje, że

Kapitel hatorycki z wapienia. Pafos na Cyprze; IV w. p.n.e.

Charakter ekspansji

Kolonizacja miała charakter typowo handlowy i nie zakładała penetracji w głąb kraju. Nie pociągała też za sobą znacznych migracji ludności. Budowano najczęściej umocnione porty, skąd nawiązywano kontakty handlowe z miejscową ludnością, a ze względu na morski charakter ekspansji, osiedla położone w głębi lądu miały drugorzędne znaczenie. Podstawowym warunkiem ich zakładania było występowanie wody. Budowano je zazwyczaj na łatwych do obrony wzgórzach, a ich zadaniem była ochrona osad nadbrzeżnych oraz kontrola zaplecza.

flota fenicka założyła Gades (Kadyks w Hiszpanii) około 80 lat po upadku Troi, czyli mniej więcej w 1100 r. p.n.e. Potwierdza to Pliniusz (ok. 23-79 r. n.e.), podając nawet, że cedrowe belki ze świątyni Apollina w Utyce mają 1178 lat. Tekst przypisywany Arystotelesowi (384-322 r. p.n.e.) przytacza świadectwo historyków fenickich, według których miasto to zostało założone 287 lat wcześniej od Kartaginy, czyli w 1101 r. p.n.e.

Według Tukidydesa, pod koniec II tysiąclecia p.n.e. Fenicjanie dotarli na Sycylię, wyprzedzając Greków. Skoloni-

Widok archaicznej nekropoli w Motye na Sycylii.

Fenicjanie na Cyprze

Bliskie położenie Cypru sprawiło, że fenickie ośrodki powstały tam prawdopodobnie już w II tysiącleciu p.n.e., a na pewno istniały z początkiem IX w. p.n.e. - wskazuje na to pochodzący z tego okresu najstarszy znaleziony na wyspie napis w alfabecie i języku kolonistów. Cypr był na Wschodzie jedynym obszarem intensywnej kolonizacji fenickiej. W jego największym mieście, Kitionie (obecnie Larnaka), zbudowano monumentalną świątynię dedykowaną bogini Asztarte. Przybyśże osiedlali się w osadach już istniejących, ale także zakładali nowe. W Limassolu znaleziono brązowe naczynie z fenicką dedykacją dla boga Baala od zarządcy Karthadasztu (Nowe Miasto). Ośrodki kolonialne znajdowały się m.in. w Idalionie, Tamassosie i Lapidiosie. Wzmianki o Fenicjanach na Cyprze w poezji i mitologii również dają świadectwo ich ekspansji. Utrwalona przez Wergiliusza legenda o Dydonie mówi, że jej ojcem był Belos (grecka nazwa imienia Baal), król Tyru panujący na Cyprze, który, kolonizując Kition, pomógł wygnanemu z ojczyzny achajskiemu Teukrosowi założyć Salaminę.

zowali też Malte (ok. VIII w. p.n.e.) i sąsiednie wyspy. Ich obecność na Sardynii w IX w. p.n.e. potwierdza odkryta tam inskrypcja. Poza Słupami Heraklesa, osadami fenickimi lub punickimi były: Tanger, Lixus (Arcila, położona na atlantyckim wybrzeżu Maroka) i Mogador (As-Suwajra). Pliniusz podaje, że świątynia Heraklesa-Melkarta w Lixusie była star-

sza od sanktuarium tego boga w Kadyksie. Lixus byłby więc najstarszą znaną kolonią fenicką. W Hiszpanii na północ od Kadyksu, przy ujściu Gwadalkwiwiru, leżał prawdopodobnie Tarsisz (Tartessos).

Tradycyjne przekazy nie zawsze pozwalają z całą pewnością ustalić pierwotnych założycieli licznych kolonii afrykańskich. Historyk rzymski Salustiusz (86-35 r. p.n.e.) podaje, że leżąca na wybrzeżu libijskim Leptis Magna była osadą założoną przez uciekinierów z Sydonu. Inni, np. poeta rzymski Silius Italicus (ok. 26-ok. 101 r. n.e.) w poemacie „Punica”, przypisywali jej założenie Tyryjczykom. Fenicjan uznaje się też za budowniczych miast Hippo Regius (obecnie Annaba w Algierii) i Hadrumetum (Susa we wschodniej Tunezji), które mieli wznieść Tyryjczycy.

Wielka amfora z VII w. p.n.e. pochodząca z Cypru.

Fragment mozaiki z Motye; Sycylia.

Dociekliwość archeologów sprawiła, że w ostatnim okresie znany nam dotychczas obraz Fenicji uległ znaczącej zmianie. Najnowsze badania stworzyły nadzieję na sięgnięcie jeszcze bardziej w głąb historii tego obszaru. Jednocześnie potwierdziły one, że oryginalna sztuka Fenicjan miała inspirujący wpływ na sąsiednie kultury.

Ciekawych informacji dostarczyły wykopaliska niemieckie w Kamid al-Lauzie na południowo-wschodnim krańcu wyżyny Al-Bika, prowadzone w latach 1963-1983. Odkryto tu pozostałości miasta z późnej epoki brązu, leżącego na skrzyżowaniu szlaków handlowych z Sydonu do Damaszku oraz z Egiptu do Syrii i Anatolii. Zostało ono zidentyfikowane jako starożytne Kumidi, pięciokrotnie wzmiankowane w archiwum egipskiego faraona Echnatona (1352-1336 r. p.n.e.), znalezionym w Tall al-Amarinie. Jeden z tekstów wymienia fenicką osadę jako siedzibę egipskiego namiestnika, noszącego akadyjski tytuł *rabisu*. Podobne role pełniły w tym okresie również Gaza na południu oraz Sumur na północy, u ujścia rzeki Eelutheros (Nahr al-Kabir). Namiestnik Sumuru odpowiadał za nadrzeczną równinę i nadbrzeżne miasta.

Wspomniane badania odkryły świadectwa materialne od epoki neolitu aż po czasy rzymskie. Najważniejszych znalezisk dostarczyły pozostałości **pałacu** zniszczonego przez trzęsienie ziemi w późnej epoce brązu. Zachowały się w nim części wyposażenia: meble, naczynia, broń oraz wiele przedmiotów wykonanych ze złota, srebra, szkła, ceramiki oraz wspaniałe wyroby z kości słoniowej. Stanowiły one własność króla panującego w mieście w XV lub XIV w. p.n.e. Wykopaliska świadczą o istnieniu w tamtej epoce dalekosiężnych związków kulturowych Fenicji z Egiptem, Palestyną, Cyprzem i Syrią. Podobnie jak w Pompejach także tutaj katastrofa pomogła utrwalić na wieki szczegóły z życia niezwyklej cywilizacji.

Cennymi znaleziskami są egipskie naczynia z tufu wapiennego i serpentynu oraz pochodzące z Cypru: ceramika i model wozu bojowego z gliny. Fenickie kobiety używały szkatulek na szminki i szpil z kości słoniowej. Broń władcy była przechowywana w jednym z pałacowych pomieszczeń. Zachowały się elementy płytowej zbroi, groty do strzały i miecz o sierpowatym ostrzu. Naczynia z brązu świadczą o luksusach życia codziennego królewskiej rodziny. Gry planszowe z pionkami wskazują, jak spędzano wolny czas. Biżuteria (naszyjniki i pier-

ścionki) oraz ubrania tragicznie zmarłych osób z otoczenia władcy pozwalają odtworzyć panującą ówczesnie modę. W ruinach pałacu znaleziono szkielet mężczyzny, niewykluczone, że był to sam król. Tego jednak już nigdy się nie dowiemy.

W trakcie wykopalisk stwierdzono, że w późnej epoce brązu w Kumidi istniały trzy świątynie, wznoszone kolejno w tym samym miejscu. Najbardziej interesująca była środkowa, dwukrotnie przebudowywana, zanim spłonęła ostatecznie wraz z całym inwentarzem. Z tego, co zachowało się w ruinach, udało się jednak odtworzyć obraz sanktuarium reprezentującego typ, jaki wywarł wpływ na zbudowaną kilkaset lat później w Jerozolimie Świątynię Salomona. Wprawdzie nie zdołano odtworzyć przeznaczenia wszystkich jego pomieszczeń, ale z interpretacją jednego nie było problemów. Znajdowała się w nim konstrukcja w kształcie litery „E”, wykonana z niewypalanych cegieł. Dwie zwrócone na wschód nisze były wypełnione białym popiołem, zmieszany z skorupami naczyń i kośćmi zwierzęcymi. W południowej wnęce leżał brązowy nóż o sierpowatym ostrzu z uchwytem zakończonym głową lwa. Drugi, z zagiętym ostrzem, leżał w pobliżu paleniska. Miejsce to służyło niewątpliwie do składania ofiar całopalnych.

W pobliżu ołtarza odkryto starannie obrobioną bazę kolumny kultowej z zielonoszarego bazaltu. Ciekawą możliwość jej interpretacji nasuwa przekaz znany ze Świątyni Salomona. W Księgach Królewskich Starego Testamentu jest wzmianka o tym, że na dziedzińcu Świątyni Jerozolimskiej znajdowało się miejsce, na którym stawał król podczas szczególnych uroczystości. Opis koronacji Joasza zawiera słowa: *Słyszac wrzawę ludu, Atalia udala się do ludu, do świątyni Pańskiej. Spojrzała: a oto król stoi przy kolumnie - zgodnie ze zwyczajem* (II Księga Królewska, 11,13). W innym fragmencie, dotyczącym odnowienia przymierza, czytamy: *Następnie król stanął przy kolumnie i zawarł przymierze przed obliczem Pańskim* (II Księga Królewska 23,3). Użyty termin niekoniecznie musiał odnosić się do całej kolumny, lecz np. jedynie do jej bazy, zatem taką funkcję mogła pełnić bazaltowa baza w Kamid al-Lauzie.

KUMIDI

Odkrycia dokonane w Kamid al-Lauzie ukazały wiele aspektów wczesnej cywilizacji fenickiej. Rozległość okręgu świątynnego z wielką liczbą i różnorodnością pomieszczeń świadczy o niezwykłym bogactwie sprawowanych w nich kultów. Znajdujemy tu również świadectwa dalekosiężnych kontaktów handlowych i stojące na wysokim poziomie produkcji rodzimej, zwłaszcza wyrobów z kości słoniowej, z których w późniejszym okresie słynęła Fenicja.

Figuralny uchwyt z kości słoniowej.

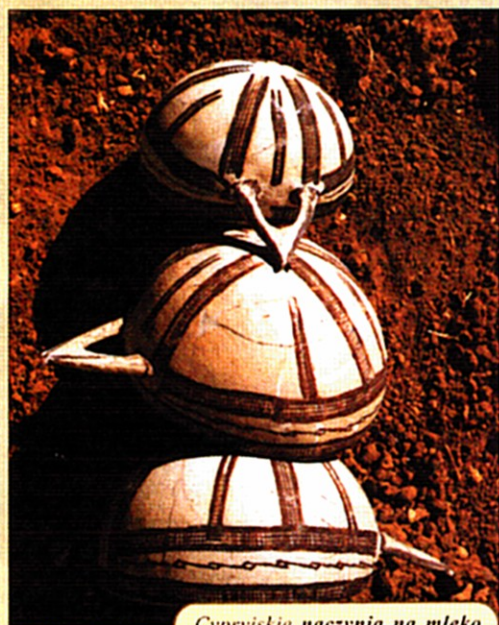

Naczynie ze szkła, rzadki zabytek z wczesnych czasów fenickich.

Elementy złotej biżuterii.

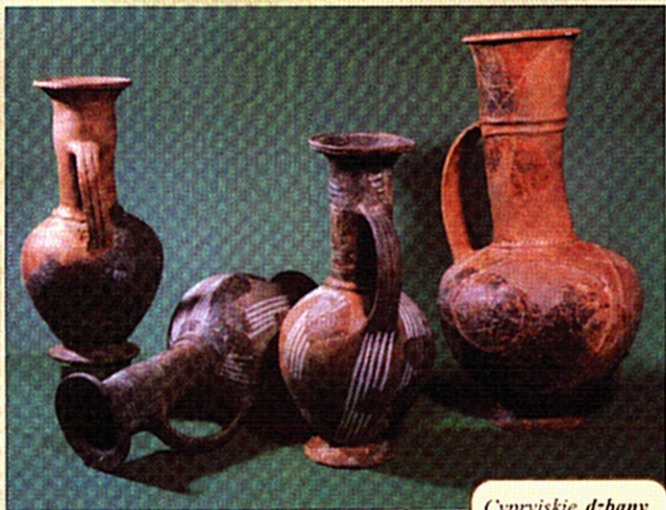
Pla
któ
mie
i by
su
do
tal
mie
był
bud
sta

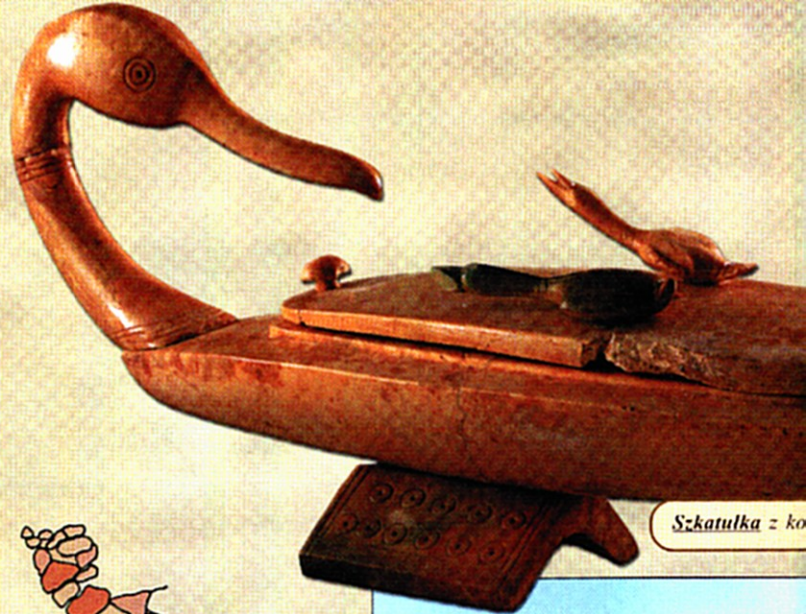
Cypryjskie naczynia na mleko odkryte w korytarzu pawilonu królewskiego.

Figurka modlącej się bogini w falbankowej szacie.

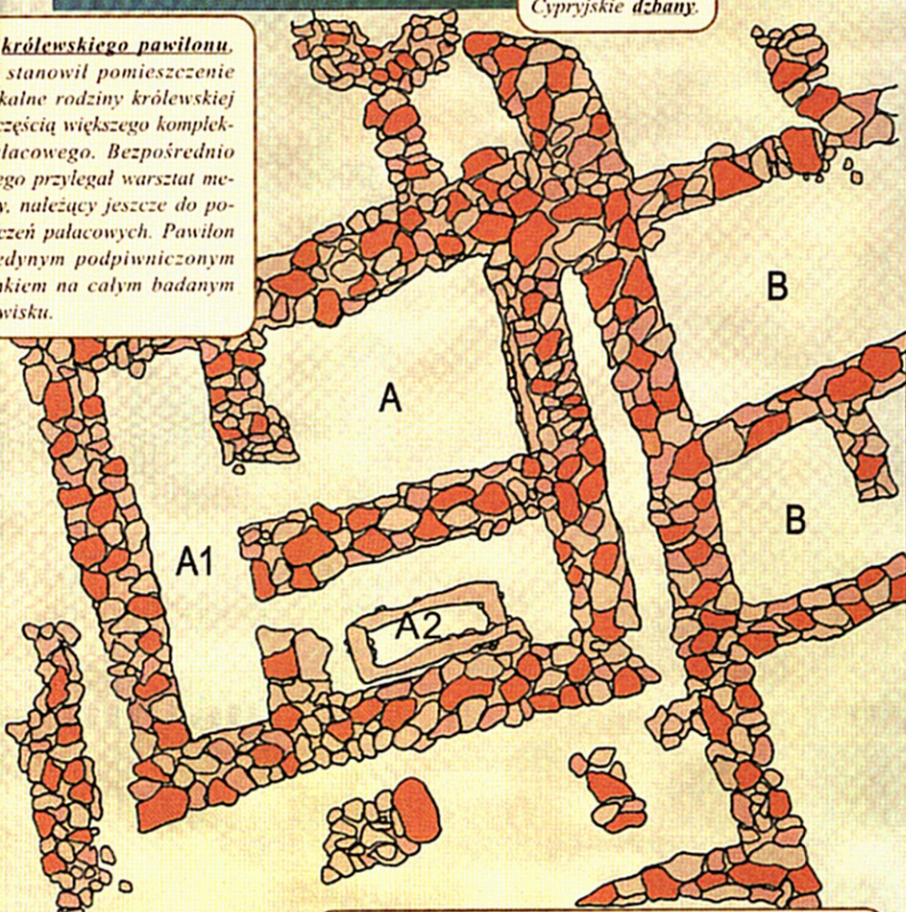

Cypryjskie dzbany.

Szkatulka z ko...

n królewskiego pawilonu.
y stanowił pomieszczenie
szkalne rodziny królewskiej
l częścią większego komplek-
pałacowego. Bezpośrednio
niego przylegał warsztat me-
wy, należący jeszcze do po-
szezeń pałacowych. Pawilon
jedynym podpiwniczonym
ynikiem na całym badanym
owisku.

Rysunkowa rekonstrukcja sanktu-
arium z wolno stojącymi kolumna-
mi. Tego typu budownictwo mogło
stanowić pierwowzór Świątyni Salo-
mona w Jerozolimie.

Pawilon mieszkalny (po lewej) składał się z trzech kondygnacji - piwnicy, parteru i piętra. Na skutek trzęsienia ziemi zawalila się ceglana konstrukcja części rezydencjonalnej, grzebiąc pod zwalami gruzu cały dobytek królewskiego domu oraz co najmniej trzy osoby. Prawdopodobnie podłoga parteru wytrzymała pierwszą siłę uderzenia, następnie, po załamaniu się belek parteru, wszystko zwało się do piwnicy. Tutaj, jak niegdyś w Pompejach, katastrofa naturalna utrwaliła fragment przeszłości, w tym wypadku fenickiej.

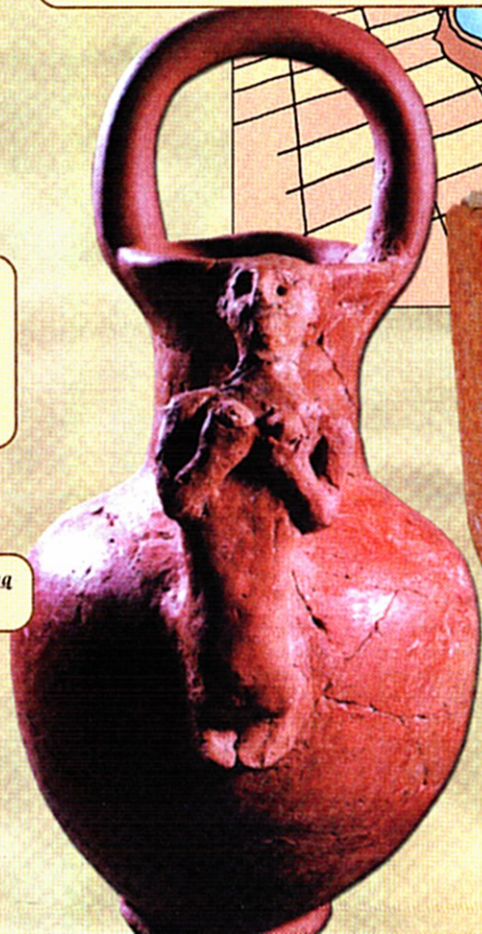
LEGENDA

- A - królewski pawilon mieszkalny
- B - warsztaty metalowe
- A1 - korytarz z klatką schodową, z której prowadziły wejścia do dwóch pomieszczeń na każdej kondygnacji
- A2 - prostokątny dół piwniczny o głębokości 1,50 m

Jelonek z kości słoniowej.

Gliniany dzban z nakładaną figurką kobiecą.

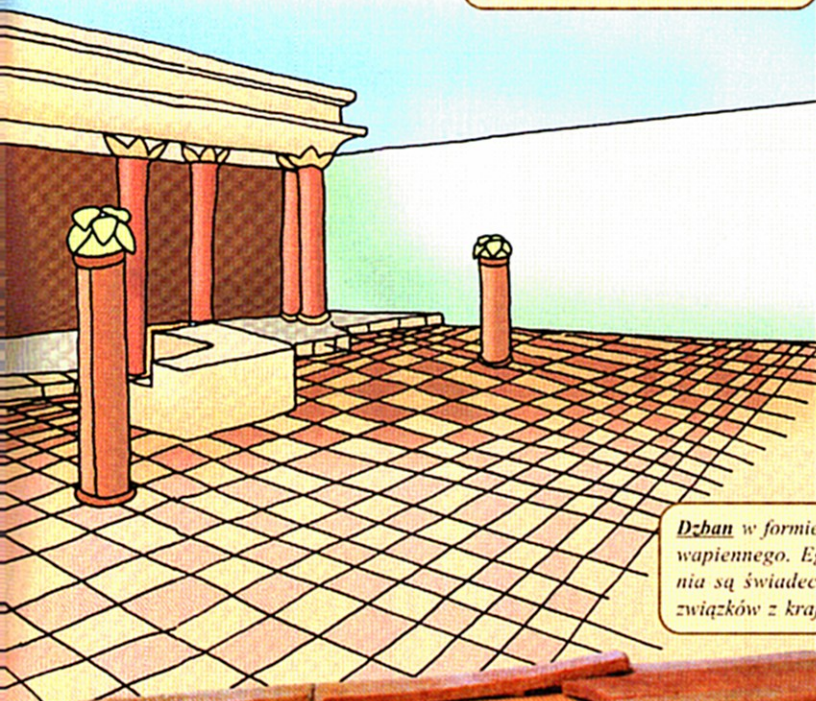

Ta...

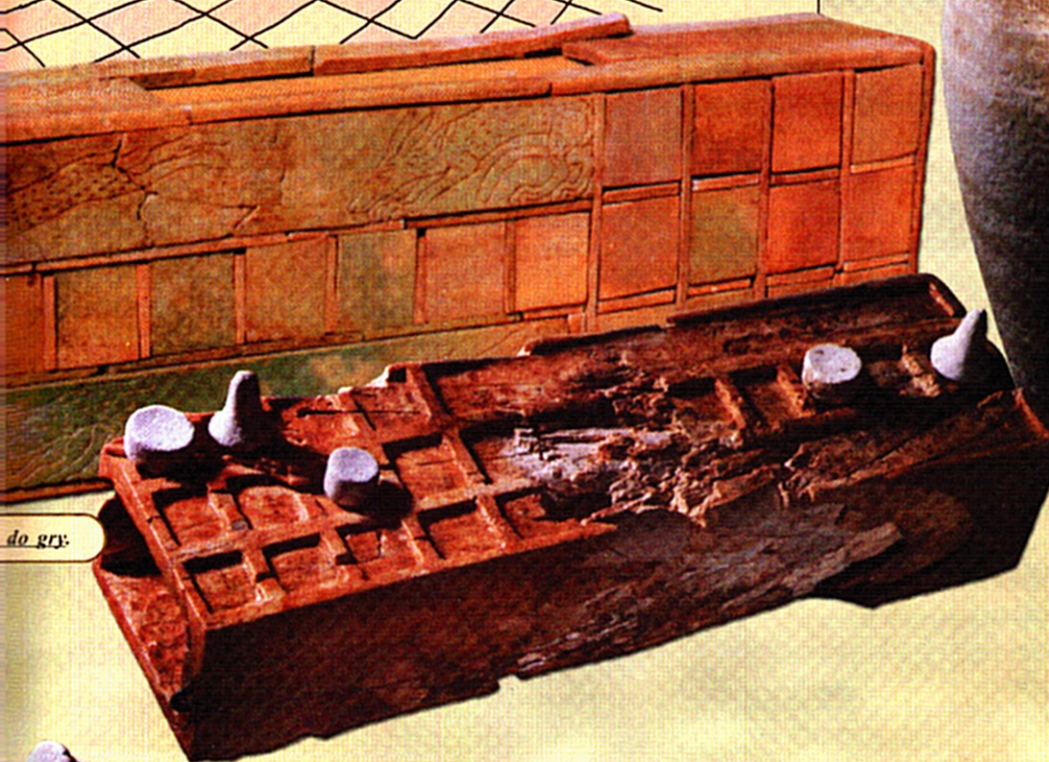

Woniowej *na kosmetyki*

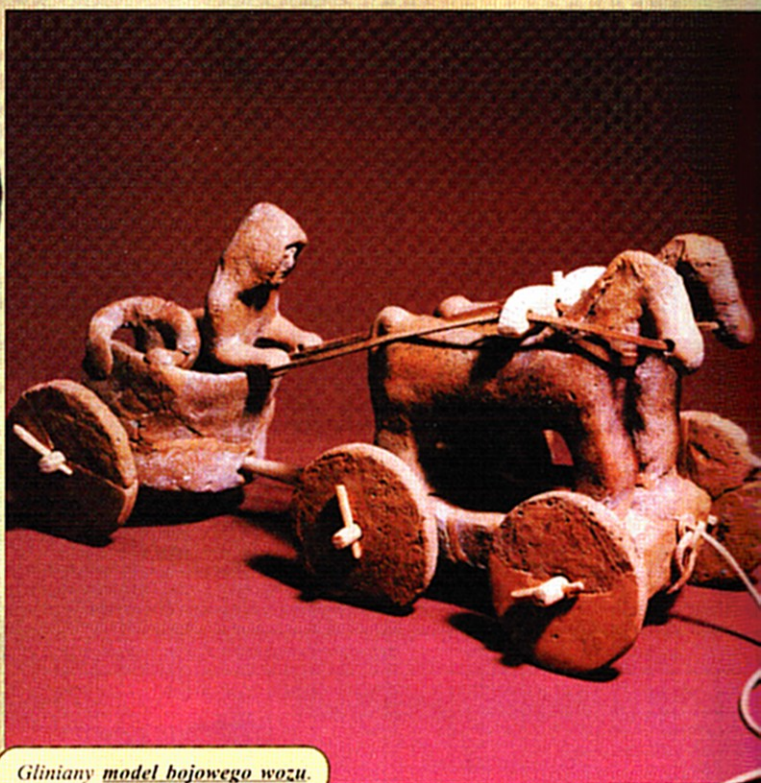
Kamienne naczynie z egipską inskrypcją, należące być może do namiestnika prowincji Kumidi.

Dzban w formie amfory z tufu wapiennego. Egipskie naczynia są świadectwem bliskich związków z krajem faraonów.

do gry:

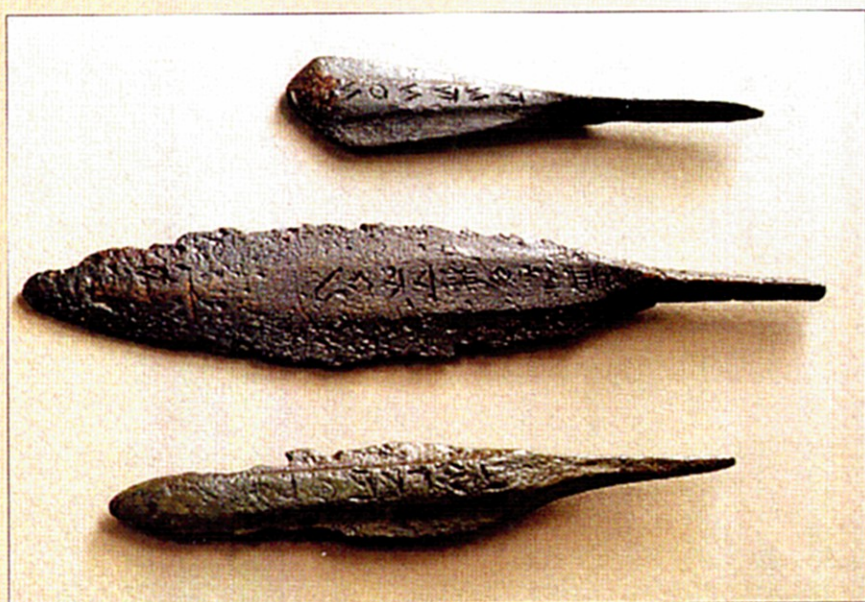

Gliniany model bojowego wozu.

PIŚMIENICTWO

Historię Fenicji znamy przede wszystkim ze źródeł pośrednich. W tym kontekście niezwykle cenny jest zachowany opis podróży egipskiego urzędnika do Gubli, dający świadectwo przemianom zachodzącym na jej wybrzeżu u schyłku epoki brązu.

Groty strzał wykonane ze stopu miedzi, z napisami wspominającymi imiona Zakkury - syna Binana, Zakarbaala - króla Amurru, oraz Gerbaala z Sydonu, należącymi do najstarszych znanych fenickich inskrypcji.

Niedokończona opowieść Wenamona

Zmiany, które zaszły w Fenicji po inwazji Ludów Morza, znalazły odzwierciedlenie w opisie podróży Egipcjanina Wenamona, urzędnika w świątyni Amona w Tebach. Jest to niezwykle (choć naiwne) dzieło literackie, ukazuje bowiem prawdziwy obraz miast fenickich w połowie XI w. p.n.e. Stanowi też najstarsze znane szczegółowe sprawozdanie z podróży. Zachowało się w postaci postrzępionej rolki papirusu, którą znaleźli egipscy wieśniacy poszukujący opalu.

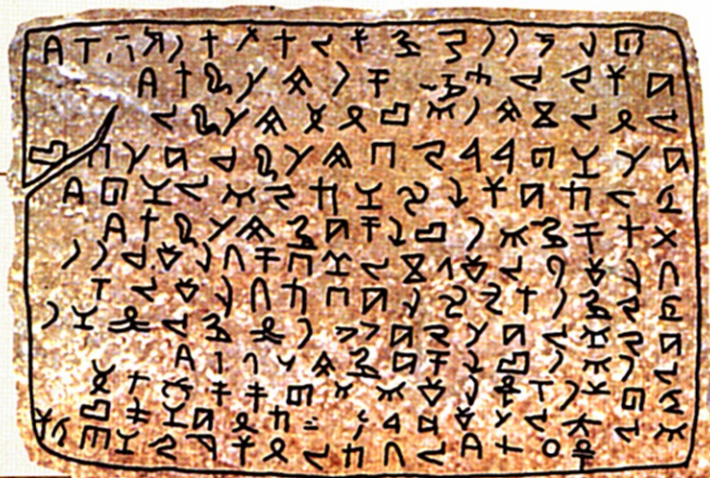
Opowieść spisano w końcowym okresie Ramessydów lub nieco później. Wenamon został wysłany do Gubli po drewno cedrowe, pilnie potrzebne do zbudowania obrzędowej

Źródła historyczne

Jedynym fenickim źródłem bezpośrednim były roczniki Tyru, przekazane we fragmentach przez Józefa Flawiusza (37-100 r. n.e.), historyka żydowskiego piszącego po grecku. Dostarczają one wiadomości o historii miasta z X-VIII i VI w. p.n.e. Porównanie z informacjami zawartymi w Biblii pozwala nadać im dużą wiarygodność. O osadach fenickich mówią kroniki asyryjskie, opisujące podbój miast Syro-Palestyny. Teksty egipskie, poza opowiadaniem o podróży Wenamona, rzadko dostarczają ważnych wiadomości. Szczególnie istotnym źródłem pośrednim jest Stary Testament. Dla niektórych okresów, np. epoki Salomona, zawarte w nim informacje o stosunkach Izraela z Fenicją są bardzo wyczerpujące.

Wiadomości podane przez pisarzy antycznych dotyczą wielu aspektów i mają różną wagę. Istotny wkład w poznanie Fenicji stanowią prace historyków greckich, Herodota, Diodora Sycylijskiego (I w. p.n.e.) i Arriana (ok. 95-173 r. n.e.), zawierające teksty dotyczące okresu poprzedzającego podboje Aleksandra Macedońskiego. W opinii urodzonego około 42 r. n.e. Filona z Byblos (jego dzieło nie zachowało się do współczesności), Fenicjanie byli autochtonami, zamieszkującymi kraj, z którego pochodzi nie tylko rodzaj ludzki, ale i cała cywilizacja. Nieco informacji na ich temat można zaczerpnąć z dzieł Pliniusza i greckiego geografę Strabona.

Inskrypcja pseudohieroglificzna z Gubli z pierwszej połowy II tysiąclecia p.n.e. Występują na niej 52 formy symboli w łącznej liczbie 202 znaków. Znamy obecnie około 100 znaków takiego pisma pseudohieroglificznego, dotychczas nieodczytanego, lecz zapewne o charakterze sylabicznym.

barki procesyjnej boga Amona, używanej podczas dorocznego święta. Zaopatrzony w złoto i srebro, wyruszył do Deltę Nilu, gdzie miejscowy zarządca zorganizował mu transport statkiem do Syrii. Urzędnik dotarł do przystani w Dorze (na południe od Karmelu), mieście będącym kolonią korsarzy z plemienia Czeckerów, gdzie został okradziony - zniknęły wszystkie fundusze przeznaczone na podróż i zakup drewna. Syryjski książę nie uznał jego skargi, ale zaoferował pomoc w poszukiwaniu sprawcy.

Nie doczekawszy się pomyślnego zakończenia sprawy, Wenamon opuścił Dor i po drodze sam rozwiązał problem, zabierając złoto kilku spotkanym Czeckerom. Kiedy przybył do portu w Gubli, komendant - działający w imieniu miejscowego władcy Zakarbaala - nakazał mu na-

Fragment tekstu wyrytego na sarkofagu Eszmunazara.

tychmiastowe opuszczenie osady. Książę zapewne nie chciał narażać się na konflikt z Czeckerami, uchodzącymi za groźnych rozbójników. Dopiero po 29 dniach Zakarbaal wyznaczył urzędnikowi posłuchanie. Przyjął go dość lekceważąco, a o królu egipskim powiedział: *Czyżbym był jego sługą?* Chcąc otrzymać upragnione drewno, Wenamon musiał zażądać dostarczenia ze swej ojczyzny nowych towarów. Przesyłka dotarła po ośmiu miesiącach. Kiedy egipski wysłannik dostał pozwolenie odpłynięcia z ładunkiem, w porcie pojawiły się okręty wojenne Czeckerów, aby zażądać sprawiedliwości za zabranie im złoto. Wtedy Wenamon usiadł na plaży i zapłakał. Ostatecznie udało mu się jednak umknąć przed pogonią i dotrzeć na Cypr, gdzie tamtejsza królowa udzieliła mu gościny. Relacja Egipcjanina kończy się tajemniczo, słowami koronowanej wybawicielki: *Spędź noc...* Możemy się domyślić, że zdołał on powrócić do kraju, ale czy dowiózł ładunek, tego już nigdy się nie dowiemy.

Upowszechnienie pisma alfabetycznego

Niewątpliwą zasługą Fenicjan jest rozpowszechnienie w świecie śródziemnomorskim pisma alfabetycznego, którego nauczyli Greków. Teksty pochodzące z różnych okresów wskazują, że jego ewolucja była procesem długotrwałym i obejmowała etapy przejściowe. Za jeden z nich badacze uznają inskrypcje pseudohieroglificzne z Gubli, zapisane w II tysiącleciu p.n.e. Ich interpretacja pozostaje jednak wątpliwa. Nowsze odkrycia pozwalają stwierdzić ściślejszy związek najstarszego alfabetu z Ugarytu z fenickim. Fenicjanie zmodyfikowali znaki, wprowadzając uproszczone litery. Pewne różnice wynikły też ze zmian fonetycznych zaszłych w ciągu stuleci. Najstarszymi świadectwami alfabetu fenickiego są zapisy na grotach strzał z XII w. p.n.e. oraz inskrypcja władcy Gubli Ahirama na jego sarkofagu, datowana na około 1000 r. p.n.e.

Łacińsko-fenicckie napisy na kamieniu nagrobnym z Sardynii; I w. p.n.e.

SZTUKA

Usytuowanie miast fenickich na obszarze stanowiącym pomost łączący wielkie kultury Egiptu i Mezopotamii z cywilizacjami anatolijską i egejską zdecydowało o charakterze miejscowej sztuki. Rzemiosło Fenicjan wyróżnia oryginalny styl, powstały w wyniku przetworzenia wpływów z innych ośrodków artystycznych, wśród których najsilniejsze były egipskie, widoczne szczególnie w wyrobach z kości słoniowej, a także w złotnictwie i gliktyce. W architekturze i ceramice dominowały inspiracje greckie.

Znaleziska zabytków sztuki z terenu Fenicji są bardzo rzadkie. Niewiele jest zwłaszcza przedmiotów pochodzących z początku I tysiąclecia p.n.e., gdy państwo to było niezależne. Wytwory identyfikowane jako fenickie znajdowano jednak w Asyrii, na Cyprze, w Grecji i Etrurii - regionach słynących z intensywnej działalności artystycznej, gdzie potrafiąco nie tylko kopiować, ale też przetwarzać docierające do nich wzorce. Często trudno rozstrzygnąć, czy odkopane przedmioty z brązu lub wyroby z kości słoniowej są dziełem fenickich rzemieślników, czy raczej lokalną imitacją.

Kość słoniowa

Twórczość artystyczna Fenicjan, znajdująca najpełniejszy wyraz w małych formach, osiągnęła doskonałość w wyrobach z kości słoniowej (surowca dostępnego w dolinie Orontesu, gdzie wtedy jeszcze żyły ostatnie słonie). Pojawiały się one w Syro-Palestynie już kilka wieków przed epoką fenicką, jednak rozwój tego gatunku przypadł dopiero na jej początek. W tej dziedzinie twórczości wpływ

Figurka bogini czyniącej gest dedykacyjny. Pokrycie jej głowy srebrną blaszką jest przykładem przejmowania przez Fenicjan z Egiptu charakterystycznych technik pracy w metalu.

Najstarszy znany zabytek wczesnofeniccki z Gubli - wapienny sarkofag króla Ahirama; ok. 1300-1200 r. p.n.e.

egipski był najwyraźniejszy. Najliczniejsze znaleziska pochodzą z obszaru Asyrii, gdzie rzeźby z kości słoniowej docierały w formie łupów wojennych lub były wykonywane na miejscu przez fenickich rzemieślników zatrudnionych na dworze. Znajdowano je też w rejonach bardziej odległych, jak np. Samos, Rodos czy Italia. Służyły celom dekoracyjnym - zdobiły przedmioty kultowe, np. ołtarze i kadzielnice, a także trony i meble. Możliwe, że upiększano nimi także ściany świątyń i pałaców, ale na to brak jednoznacznych dowodów.

Posążek wotywny młodego chłopca, na kamiennej podstawie figurki umieszczono fenicką inskrypcję. Zabytek pochodzi ze świątyni Esmuna w Sydonie; IV w. p.n.e.

Architektura

Niewiele zachowało się zabytków budownictwa z terenu Fenicji, a w najważniejszych jej miastach, Tyrze i Sydonie, jeszcze nie prowadzono badań wykopaliskowych. Najwięcej informacji o tamtejszej architekturze dostarcza biblijny opis Świątyni Salomona (można przypuszczać, że podobnie wyglądały wcześniejsze sanktuaria fenickie). Jej cechy -

Kurtyzana oczekująca w oknie na klientów. Setki podobnych rzeźb z kości słoniowej pochodzą z asyryjskich pałaców w Nimrudzie, Chursabadzie i Arsalan Taszu.

przede wszystkim amfilada sal wiodąca do wnętrza - stanowią dowód przewagi wpływów egipskich. Dwie kolumny, które stały u wejścia do Świątyni Jerozolimskiej, spotykamy także w glinianych modelach kapliczek z początku I tysiąclecia p.n.e. Herodot wspomina o podobnych słupach w świątyni Melkarta w Tyrze.

Ruiny sanktuariów odkryto w leżących na północy kraju stanowiskach Tall Sukas i Amrit oraz w Ajn al-Hajacie. Budowla w Amricie składała się z wielkiego ogrodzenia ze świętym basenem. Z trzech stron muru znajdowały się portyki złożone z prostokątnych pilastrów. Pośrodku akwenu na podium o boku długości 5 m była ustawiona kapliczka zwieńczona gzymsem typu egipskiego. Przed nią znaleziono dwie bazy kolumn. Podobny typ kapliczek odkryto w pochodzącym z późniejszego okresu okręgu kultowym w Ajn al-Hajacie. Jedna z nich miała na gzymśie dekorację w postaci rzędu urreczy z dyskami słonecznymi. Z dotychczasowych badań wynika, że podstawowym typem fenickiego sanktuarium był ogrodzony kompleks z portykami dookoła i kapliczką pośrodku.

Fenicka pieczęć z Bolseny w Etrurii. Oprawiona była w etruski pierścień, dając świadectwo owocnej wymiany kulturalnej między Fenicją a Etrurią; II połowa VI w. p.n.e.

Dekorowana płyta podłogowa z Arwadu. Gryfy i uskrzydłone sfinksy wskazywały na rolę, jaką odgrywało święte drzewo w kulturze fenickiej.

Typowe dla tego obszaru były płaskorzeźby na sarkofagach. Na dłuższych bokach grobowca Ahirama (XIII-XII w. p.n.e.) znajdują się sceny procesyjne, a na pokrywie spoczywają dwa lwy rzeźbione w płytkim reliefie. W późniejszym okresie ważnym ośrodkiem produkcji sarkofagów był Sydon.

Rzemiosło artystyczne

Bizuteria i inne wyroby, zazwyczaj ze złota, zdobione techniką repulsowania, pochodzą ze znalezisk dokonywanych głównie poza obszarem Fenicji. Często powtarza się na nich motywy nagiej kobiety (symbolu płodności), liczne są także skarabeusze, głowy sfinksów, lwów, ptaków i wzory roślinne. Rzemiosłem, w którym Fenicjanie osiągnęli mistrzostwo, była produkcja przezroczystego, często irydowanego szkła. Ich wkład w rozpowszechnienie tej umiejętności w świecie starożytnym jest niepodważalny. W epoce perskiej zaczęto bić monety. Najstarsza pochodzi z Tyru, z połowy V w. p.n.e.

Wzory sfinksów, lwów, ptaków i wzory roślinne. Rzemiosłem, w którym Fenicjanie osiągnęli mistrzostwo, była produkcja przezroczystego, często irydowanego szkła. Ich wkład w rozpowszechnienie tej umiejętności w świecie starożytnym jest niepodważalny. W epoce perskiej zaczęto bić monety. Najstarsza pochodzi z Tyru, z połowy V w. p.n.e.

WIERZENIA I ŻYCIE RELIGIJNE

Do niedawna badacze dysponowali ograniczoną liczbą źródeł umożliwiających poznanie religii Fenicjan. Były to głównie świadectwa autorów starożytnych, pisma Ojców Kościoła i przekazy Starego Testamentu. Dzięki postępom badań archeologicznych wiemy na ten temat coraz więcej.

Bezpośrednie informacje pochodzące z licznych inskrypcji ograniczają się do imion bogów. Sporo wiadomości dostarczają pisma autorów greckich i łacińskich. Za najważniejszy tekst uchodzi „Historia Fenicji” Filona z Byblos. Autor przetłumaczył z oryginału fenickiego dzieło Sanchuniatona, kapłana z Birutu - miało ono powstać w czasach współczesnych wojnie trojańskiej. Odkrycia dokonane w Ugarycie potwierdzają autentyczność przekazanej przez Filona tradycji.

Wierzenia i rytuały Fenicjan miały charakter politeistyczny, cechujący się oddawaniem czci licznym bóstwom. Ogólnym terminem wyrażającym ideę boga było słowo *el*, używane też jako nazwanie naczelnego boga Ela. W zasadzie każde miasto miało swój panteon i własne tradycje mitologiczne.

Kult rozwijał się w górach, w pobliżu źródeł, drzew i kamieni uważanych za święte. Najważniejsze miasta miały swoje sanktuaria na pobliskich wzniesie-

niach. Wielką czią otaczano wodę. Ofiary dla Aszarte wrzucano do basenu i za przyjęte uważano te, które utonęły. Kultem otaczano święte gaje oraz stożkowate słupy ustawiane na ołtarzach, zwane *betylami* (domami boga).

Święta ku czci Adonisa

Najpopularniejsze w Fenicji uroczystości odbywały się w Afce, gdzie znajdowała się grotta ze świętym źródłem zasilającym wody rzeki Nahr Ibrahim, zwanej w Starożytności Rzeką Adonisa. Z odległej o około 50 km Gubli przybywali tu latem pielgrzymi z okazji ceremonii upamiętniających śmierć Adonisa. Według mitu był on młodym myśliwym, który zakochał się w Afrodycie/Aszarte. Z zazdrości wojowniczy bóg Ares/Reszef polecił dzikowi zabić młodzieńca w trakcie polowania. Ciężko ranny Adonis dotarł do grotty i umarł w ramionach bogini. Afrodyta pośpieszyła do podziemi, aby przywrócić ukochanego do życia, ale Persefona, pani świata zmarłych, zezwoliła mu powracać jedynie na jedną trzecią część roku. Występujące okresowo czerwone zabar-

wienie wód rzeki (spowodowane splukiwaniem rudych warstw gleby) kojarzono z krwią zamordowanego boga.

Boscy patroni miast

W Fenicji powszechnie występowała triada bóstw złożona z boga opiekuna miasta, bogini stanowiącej odbicie kultu płodnej ziemi i młodego bóstwa symbolizującego roczny cykl vegetacji. Grecy identyfikowali najwyższego boga z Kronosem lub Zeusem, boginię z Afrodytą, a młody bóg był utożsamiany z Asklepiosem, Dionizosem lub Heraklesem.

W Gubli najważniejszymi bogami byli El, Baalat i Adonis. Pierwszy jest uważany za bóstwo pierwotne, identyfikowane z greckim Kronosem. Bardzo aktywna Baalat - „pani”, odpowiednik matki ziemi, była panującym bóstwem miasta. Uosabiała płodność i uważano ją za rodzicielkę bogów, ludzi, a także roślin. Trzeciego boga miasta, Adonisa, przedsta-

Stela z Amritu pokazuje boga piorunów stojącego na lwie, trzymającego w jednej ręce broń, a w drugiej lwa. W okresie perskim stele takie były dedykowane bogu uzdrowicielowi Sadrapie.

Złocona srebrna misa z Idalionu na Cyprze. Przedstawione motywy pozwalają zidentyfikować jej symbolicznego właściciela z tyryjskim bogiem Melkartem lub Reszefem z Sydonu. W części środkowej faraon odnosi zwycięstwo nad uciekającymi nieprzyjaciółmi.

Afka - widok grotty ze świętym źródłem Rzeki Adonisa (Nahr Ibrahim).

wiano w źródłach greckich jako pięknego młodzieńca, który umierając i zmartwychwstając, symbolizował coroczną śmierć i odrodzenie roślinności.

W Sydonie miejsce Ela zajmował Baal. Największą cześć oddawano jednak bogini Asztarte, oznaczającej matkę ziemię, bóstwo ogólnokananejskie, której wznoszono liczne świątynie. Esmun - trzecie bóstwo - był nieznaną poza obszarem fenicko-punickim. Po raz pierwszy pojawił się w VIII w. p.n.e. Istotą i funkcjami odpowiadał Adonisowi, choć źródła greckie identyfikowały go z bogiem uzdrowicielem, Asklepiosem.

W Tyrze bogiem opiekunem był Melkart - „król miasta”, odpowiadający Elowi i Baalowi. Na jego cześć obchodzono coroczne święto zmartwychwstania, wskazuje to więc, że spełniał funkcje Adonisa i Esmuna. Grecy identyfikowali go z Heraklesem, dużym kultem otaczany był w koloniach tyryjskich, a o jego znaczeniu świadczy również fakt, że chciał mu złożyć ofiarę Aleksander Wielki. Jako najwyższe bóstwo żeńskie wielkim poważaniem cieszyła się w mieście Asztarte.

Inne bóstwa

Oprócz bóstw występujących w znanych triadach do najważniejszych należał Reszef, wywodzący się z tradycji kananejskiej bóg pioruna i ognia, utożsamiany z Apollinem. Łączono go z wojną, zarazą i oddawano

cześć dla uniknięcia nieszczęść, które mógł sprowadzić jego gniew. W Gubli znajdowała się jego wielka świątynia, znana jako Świątynia Obelisków - jej nazwa pochodzi od ustawionych pod gołym niebem kamiennych pomników. Ze środowiska starożytnego Wschodu wywodził się bóg ziarna Dagon, uchodzący za wynalazcę zboża i pługa. W inskrypcji na steli z Amritu, z przełomu VI/V w. p.n.e., pojawiła się najstarsza wzmianka o bogu Szadrapic, znanym później z napisów punickich, palmireńskich i greckich. Jego imię tłumaczone jest jako „geniusz-uzdrowiciel”. Bóstwem wywodzącym się z tradycji kananejskiej był też bóg artystów i kowali Chusor, wynalazca żelaza i jego obróbki, a także innych rzemiosł, identyfikowany przez Filona z Hefajstosem.

Zmarłym, przed złożeniem ich ciał do grobów, nakładano na twarze złote maski, spełniające funkcje opiekuńcze; V-IV w. p.n.e.

Asztarte, bogini płodności, była utożsamiana z Afrodytą, boginią miłości i piękna.

ŻEGLUGA I HANDEL

Fenicjanie byli największymi żeglarzami i kupcami świata starożytnego. Bogactwo i potęga ich miast wyrosły na handlu. Prowadzili go z faraonami Egiptu i zaopatrywali króla Salomona w złoto. Ich kontakty kupieckie przedstawione w Starym Testamencie rysują się imponująco.

Handlowy statek na reliefie z Sydonu z II w. p.n.e.

Statki i nawigatorzy

Twórcy literatury greckiej i rzymskiej przypisywali Fenicjanom decydujący udział w poznaniu Morza Śródziemnego. Upadek żeglugi minojskiej z końcem II tysiąclecia p.n.e. stworzył im nowe możliwości rozwijania transportu wodnego w rejonie egejskim. Mimo że ich własne wybrzeże nie stwarzało ku temu najlepszych warunków, ze względu na przeciwny wiatry wiejące od morza, to dogodne przystanie w Sydonie i Tyrze oraz obfitość drewna zdarnego do budowy okrętów pozwalały przezwyciężać te niedogodności. Posługiwali się statkami, których wizerunki przechowały się na płaskorzeźbach asyryjskich pochodzących m.in.

z Niniwy i Chursabadu. Ożaglowany statek wojenny miał wklęsłą rufę i z przodu ostrogę na linii wodnej. Marynarze byli rozmieszczeni w dwu rzędach, jeden nad drugim, ci w niższym trzymali wiosła, w wyższym - tarcze. Statki handlowe przedstawiano bez masztu i olinowania.

W nawigacji kierowano się położeniem Małej Niedźwiedzicy, którą Grecy nazywali gwiazdą fenicką. Unikano pełnego morza, a jeśli to było możliwe bazy lokoowano w odległościach nieprzekraczających dnia drogi. Najdalsza wyprawa Fenicjan, jak podaje Herodot, wiązała się z opłynięciem Afryki ze wschodu na zachód na rozkaz faraona Nechona, około 600 r. p.n.e.

W trwającą trzy lata podróż żeglarze wyruszyli z Morza Czerwonego. Poszukiwaniu dogodnej drogi z Morza Śródziemnego na Morze Czerwone towarzyszyła zapewne ciekawość świata, chęć sprawdzenia jak wielka jest naprawdę Libia (tak wówczas nazywano Afrykę).

Szlaki handlowe

Dużę rolę dla gospodarki fenickiej miała eksploatacja lasów cedrowych i jodłowych. Drewno było materiałem poszukiwanym przez sąsiednie kraje. W źródłach egipskich handel morski tym towarem jest zaświadczony od początku historii. Do Mezopotamii drewno transportowano drogami karawanowymi aż do Eufratu, a dalej spławiano je tratwami. Produktem, w który Fenicjanie zaopatrywali odległe regiony, były tkaniny farbowane naturalnym barwnikiem zawartym w ślimakach gatunku *murex trunculus* lub *murex brandaris* (purpura fenicka). Biblijny tekst Proroctwa Ezechiela odtwarza niezwykle szczegółowo działalność handlową Tyru. Jego kontakty sięgały Hiszpanii, obejmowały obszar egejski, Anatolię i południową Armenię. Jest też mowa o kraju Dedan (Arabia) i wyspach, skąd sprowadzano kość słoniową oraz heban, zapewne tranzytem z Indii lub Afryki.

Fenicki statek wojenny na przedstawieniu reliefu z pałacu Sancheriba w Niniwie; VII w. p.n.e.

CHRONOLOGIA DZIEJÓW FENICJI

Późny okres epoki brązu

Ok. 1600-1200 r. p.n.e.

wczesnofenicckie miasto Kumidi utrzymuje ożywione kontakty z Egiptem.

Wczesny okres epoki żelaza

(ok. 1200-800 r. p.n.e.)

Ok. 1200 r. p.n.e.

Ok. 1190-800 r. p.n.e.

Od ok. 1100 r. p.n.e.

1094 r. p.n.e.

Ok. 970 r. p.n.e.

inwazja Ludów Morza dotyka miasta Fenicji. okres względnej niepodległości miast na wybrzeżu - złoty okres Fenicji.

początki dalekosiężnej kolonizacji wybrzeży Morza Śródziemnego.

pierwsza ekspedycja asyryjska na wybrzeże fenickie. budowa Świątyni Salomona w Jerozolimie.

Środkowy okres epoki żelaza

(ok. 800-500 r. p.n.e.)

612 r. p.n.e.

668-626 r. p.n.e.

Ok. 600 r. p.n.e.

539/538 r. p.n.e.

miasta wybrzeża dostają się pod panowanie Asyrii, Babilonii i na koniec Persji.

Babilończycy wraz ze sprzymierzeńcami niszczą Niniwę; koniec państwa asyryjskiego.

za panowania Asurbanipala mają miejsce bunty Tyru i Arwadu. feniccy żeglarze opływają Afrykę. Persowie zdobywają Babilon.

Późny okres epoki żelaza

(od ok. 500 r. p.n.e.)

333 r. p.n.e.

Od ok. 305 r. p.n.e.

47 r. p.n.e.

bitwa pod Issos kończy perskie panowanie w Fenicji; jej miasta otwierają bramy Aleksandrowi Wielkiemu; broniący się Tyr zostaje przez Aleksandra zdobyty, złupiony i zniszczony.

miasta fenickie cieszą się względną autonomią za panowania Ptolemeuszów i Seleucydów; Sydon jest głównym miastem.

fenickie miasta odwiedza Cezar.

Ruiny Akropolu w Monte Adranone na Sycylii, miście założonym przez Fenicjan.